

- Powstanie i rozwój szkoły
- Złoty wiek szkoły w Chartres
- Źródła chartryjskiego humanizmu
- Charakterystyka nauczania chartryjskiego
- Ocena chartryjskiego nauczania
- Wpływ szkoły w Chartres
- Wydania pism filozofów z Ch.

CHARTRES — szkoła katedralna położona w mieście biskupim Chartres, należącym do metropolii Bourges, obecnie do metropolii paryskiej.

Powstanie i rozwój szkoły. Historyk szkoły w Ch., A. Clerval uważa, że początki szkoły sięgają przełomu V i VI w., a jej poprzedniczkami były szkoły druidyczne. W czasach karolińskich na mocy dekretu została utworzona przy katedrze w Ch. szkoła, w której uczono śpiewu, rachunków i gramatyki; w poł. w. IX w Ch. nauczano medycyny, poezji, gramatyki oraz egzegezy biblijnej, wspartej lekturą pism ojców Kościoła. W tym czasie szkoła utrzymywała żywe kontakty z innymi ważnymi ośrodkami naukowymi, np. ze szkołami we Fleury czy Reims. Intensywny rozwój szkoły i jej promieniowanie na cały niemal Zachód przypada na XI w., gdy jej kierownictwo objął Fulbert. W tym też czasie najprawdopodobniej została ustalona określona organizacja szkoły: na jej czele stał kanclerz dysponujący pieczęcią kapitulną i biskupią, mający za zadanie doглядanie archiwów i nekrologu. Podlegali mu nauczający w szkole mistrzowie, którym przewodził kierownik szkoły (magister scholae). W czasach Fulberta utrwaliło się w Ch. następujące curriculum: naukę rozpoczynało studium „logiki starej” (obejmującej *Isagogę*, *Kategorie*, *Topiki* wraz z ich wykładem dokonany przez Boecjusza oraz Boecjuszowe dzieła *O sylogizmach hipotetycznych i kategorycznych* i *O podziale*) oraz pism Cyserona; następnie studiowano poezję (Juwenalisa, Wergiliusza, Stacjusza, Horacego) oraz retorykę, która zamykała trivium; w dalszej kolejności wykładano podstawy nauk wchodzących w skład quadriwium, zwł. astronomii i muzyki. Sława Fulberta jako znawcy różnych technicznych aspektów prawa oraz jego zastosowań przyciągała do Ch. wielu uczniów, choć nie istniało tam żadne formalne studium prawne. Uczniem Fulberta był uczestnik głośnej kontrowersji eucharystycznej — Berengariusz z Tours.

Złoty wiek szkoły w Chartres — w ten sposób szkołę w Ch. z początku XII w. prezentują dwaj twórcy „legendy szkoły w Ch.”, R. Poole i A. Clerval. Szczególny rozkwit szkoły dokonał się, wg nich, dzięki patronatowi lokalnych bpów: Iwona z Chartres oraz Godfryda II de Lèves, którzy w pierwszej poł. XII w. kierowali diecezją chartryjską. W latach 1115–1119 Iwo z Chartres powołał na stanowisko kierownika szkoły Bernarda z Chartres, którego uczniami byli wówczas Gilbert de la Porrée, Wilhelm z Conches oraz Ryszard Biskup. W 1124 Bernard został mianowany kanclerzem szkoły, a jej kierownikiem był wówczas Gilbert de la Porrée. W latach 30. XII w. Gilbert piastował urząd kanclerza szkoły, a od 1141 do lat 50. funkcję tę sprawował Teodoryk z Chartres. Najwięcej informacji na temat czołowych postaci związanych z Ch. znajdujemy u Jana z Salisbury, który w latach 1136–1148 pobierał naukę u Teodoryka z Chartres, Wilhelma z Conches, Gilberta de la Porrée oraz

Abelarda, a w latach 1176–1180 był bpem chartryjskim. W swoim *Metalogiconie* (I 24, 854 c) Jan z Salisbury przedstawił Bernarda z Chartres, otwierającego serię znakomitych kanclerzy, jako wybitnego platonika, jednego z najbardziej wykształconych ludzi tamtego czasu, „studnię mądrości”, z której czerpano rzeczy stare i nowe. Wyrazem ogromnego szacunku Bernarda dla tradycji jest przytoczone przez Jana powiedzenie, w którym Bernard porównywał swoich współczesnych do karłów siedzących na barkach olbrzymów minionych epok (tamże, III 4, 900 c). Jan wychwala także Bernardową metodę nauczania, stosowaną przede wszystkim przy wykładzie gramatyki, przejętą później przez Wilhelma z Conches (tamże, I 24, 856 a). Gruntowne i systematyczne ogólne wykształcenie Jan przeciwstawia ówczesnym tendencjom panującym wśród paryskich studentów, nastawionych na uczenie się wyłącznie tego, co przynosi bezpośrednią korzyść (tamże, I 1, 827 c).

W XII w., oprócz rozwoju organizacyjnego szkoły w Ch., dokonał się jej dalszy rozwój doktrynalny, co zaowocowało utrwaleniem specyficznej formy nauczania, określanej mianem humanizmu lub platonizmu chartryjskiego. Istotnym jego rysem był zwrot ku literaturze antycznej i ku ponownej lekturze Platonańskiego *Timajosa*. W XIX w., analizując platonizm szkoły w Ch. i zasługi Bernarda z Chartres jako inicjatora tego platonizmu, omyłkowo przypisywano mu dzieła Bernarda z Tours, który był związany z Ch. tylko pośrednio, przez osobę brata Bernarda, Teodoryka z Chartres. Od czasu, gdy odróżniono obu Bernardów, wydawało się, że sława Bernarda z Chartres jako wybitnego platonika nie jest poparta żadnym jego tekstem. W 1991 P. E. Dutton opublikował *Glossy* do Platonańskiego *Timajosa*, które z dużym prawdopodobieństwem przypisuje Bernardowi z Chartres. Poza argumentami o charakterze rpsu, za autorstwem Bernarda przemawia wyłożona w *Glossach* doktryna „formae nativae”, którą Jan z Salisbury uznał za typowy element nauczania Bernarda.

Źródła chartryjskiego humanizmu. Fundamentem chartryjskiego nauczania było siedem sztuk wyzwolonych. Tradycja studium „septem artes liberales” reprezentowana przez Warrona, Pliniusza, a zwł. przez dzieło Marcjana Capelli *O zaślubinach Filologii i Merkurego* została w Ch. na nowo przemyślana i uporządkowana. Wyrazem tego może być dzieło Teodoryka z Chartres pt. *Heptateuchon*, zw. biblią sztuk wyzwolonych, które było zbiorem podstawowych tekstów do nauczania sztuk trivium i quadrivium. Zdaniem Teodoryka sztuki wyzwolone, które są narzędziem filozofowania, mają — podobnie jak filozofia — dwie podstawowe funkcje: pierwszą z nich jest zrozumienie (intellectus) inspirowane przez sztuki quadrivium, drugą — wyjaśnienie (interpretatio) w racjonalnej i pięknej formie tego, co zostało zrozumiane, do czego przyczyniają się niewątpliwie sztuki trivium. Tylko w ten sposób może zostać osiągnięty cel filozofowania, którym jest mądrość, czyli całościowe zrozumienie prawdy wszystkiego, co istnieje.

Wykład sztuk trivium opierał się na gramatyce Donata i Pryscjana, retoryce Cyncerona oraz na „logice starej” Arystotelesa. Teodoryk z Chartres był pierwszym czytelnikiem „logiki nowej”, wprowadził do chartryjskiego curriculum Arystotelesowskie *Topiki*, *O dowodach sofistycznych* oraz *Analityki pierwsze*. Wykład sztuk quadrivium był oparty na Boecjuszowym *Wprowadzeniu do arytmetyki*, dziele Capelli oraz nauczaniu Gerberta z Aurillac. Teodoryk zamieścił

również w swoim *Heptateuchonie* tablice astronomiczne z XI w., tzw. Praecepta Canonis Ptolemei, oraz tablice astronomiczne al-Khwarizmiego, tłum. na początku XII w. przez Piotra Alfonsiego i Adelarda z Bath. Szczególne miejsce w *Heptateuchonie* zajmuje dokonane przez Adelarda z Bath nowe tłum. *Elementów geometrii* Euklidesa, które wywarło ogromny wpływ na rozwój matematyki oraz na wypracowanie właściwej matematyce formy dowodu.

W XI w. Ch. słynęło ze studiów medycznych, i choć w XII w. pozycja szkoły w tej dziedzinie uległa osłabieniu, to jednak szkolna biblioteka zawierała parę ważnych dzieł medycznych. Jednym z nich był tekst *Articelli*, odzwierciedlający wczesną fazę ewolucji tego zbioru, obejmującego: *Isagogę* Johanniciusa, *Wprowadzenie do Ars Parva Galena* pióra Hunaina ibn-Ishaqa, *Aforyzmy* oraz *Prognozyk* Hipokratesa, *Liber de urinis* Teofila, *Liber de pulsibus* Filareta oraz *Pantegni* Konstantego Afrykańczyka (zastępowane później przez *Ars Parva Galena*). Tę właśnie wersję *Articelli* znali Bernard Silvestris oraz Hermann z Karyntii.

Podstawowym źródłem ówczesnej wiedzy o naturze był tekst Platońskiego *Timajosa* w tłum. i z komentarzem Chalcydiusza. Tekst *Timajosa*, wskazując na piękno i porządek dostępnego zmysłom świata oraz podkreślając, że każde zdarzenie w świecie ma swoją przyczynę, którą rozum ludzki może odkryć, stanowił doskonałą podbudowę dla chartryjskiego naturalizmu i racjonalizmu. *Glossy* do tekstu *Timajosa* pisali Bernard z Chartres oraz Wilhelm z Conches. Wiedzę o naturze czerpano także z *Historii naturalnej* Pliniusza, z *Problemów przyrody* (*Quaestiones naturales*) Seneki, czy Makrobiuszowego *Komentarza do Snu Scypiona* oraz z *Księgi Rodzaju*. Teodoryk z Chartres jest autorem traktatu *De sex dierum operibus*, który jest swego rodzaju komentarzem do pierwszych wersów *Księgi Rodzaju*. Na tym dziele wzorował się Klarembald z Arras, pisząc swój *Tractatulus*. Uważano, że aby *Księga Rodzaju* mogła stać się źródłem wiedzy naukowej, należało ją zinterpretować w odpowiedni sposób, tj. w sposób literalny oraz zgodny z wymaganiami nauki o naturze (ad litteram et secundum physicam). Szczególne miejsce w nauczaniu szkoły w Ch. zajmowały teksty Boecjusza (M.-D. Chenu z tego właśnie powodu XII stulecie nazwał — „aetas Boethiana”), dostarczając materiału do nauczania sztuk wyzwolonych, natomiast jego pisma teologiczne (opuscula sacra) były źródłem chartryjskiej metodologii. Najbardziej oryginalne komentarze do Boecjańskich traktatów teologicznych napisał Gilbert de la Porre, Teodoryk z Chartres (lub jego „szkoła”) oraz Klarembald z Arras.

Charakterystyka nauczania chartryjskiego. Filozofia jest miłością mądrości, a mądrość jest nakierowana na zrozumienie prawdy rzeczy niezmiennych — tak uważał Teodoryk z Chartres. Filozofia dzieli się na 3 części: etykę, czyli filozofię praktyczną, filozofię spekulatywną (teoretyczną) oraz logikę. Postępując za Boecjuszem, wyróżniano w filozofii spekulatywnej 3 części, zróżnicowane w zależności od przedmiotu, aspektu oraz władzy poznawczej, której działanie tworzy daną naukę. Pierwszą z nauk teoretycznych jest fizyka rozważająca formy ciał w ich powiązaniu z materią, a zatem w ruchu. Matematyka bada formę w oderwaniu od materii, a zatem bez ruchu, niemniej tego typu formy nie mogą istnieć poza materią. Najwyższą z nauk teoretycznych, teologia, bada to, co jest bez ruchu, co jest czystą formą bez materii. Teologia zatem, drogą intuicji intelektualnej (intellectus, intelligentia), nie odwołując się do poznania

zmysłowego, zmierza do ujęcia Formy absolutnej, tj. Boga. Teologia jest najbardziej wewnętrzną częścią poznania filozoficznego (*intima pars philosophiae*), a najlepszym przygotowaniem do niej jest, wg Teodoryka, matematyka, a wg Gilberta de la Porrée — logika i dialektyka.

Chartryjczycy byli świadomi specyfiki i odrębności „fizykalnej spekulacji”, ale nie mieli żadnego wzoru, jak należy ją praktykować. W związku z tym próbowano konstruować wiedzę o naturze na podobieństwo metody aksjomatycznej. Funkcję matematycznych aksjomatów pełniły konstytutywne czynniki rzeczy, tj. elementy lub ostateczne przyczyny rzeczywistości, spełniając w ten sposób funkcję przesłanek fizykalnego dyskursu. Struktura materii, podstawowe elementy oraz ich wzajemne relacje i ostateczne przyczyny rzeczywistości stanowiły uprzywilejowany przedmiot badań fizyki, o czym świadczą dzieła Wilhelma z Conches, Teodoryka z Chartres czy Klarembalda z Arras. Myśliciele ci całą swoją wiedzę o naturze czerpali jednak z tekstów, a nie z obserwacji świata (zapisy obserwacji pełnią tam jedynie ilustracyjną funkcję), toteż musieli stanąć wobec problemu stosownej interpretacji tak fundamentalnych dla nich tekstów, jak Księga Rodzaju i *Timajos*. Kluczem do rozwiązania tego zagadnienia była koncepcja „integumentum”, które jest formą alegorii stosowanej w tekstach filozoficznych lub w ogóle w literaturze. Pod zasłoną słów i obrazów opowiadania została ukryta prawda z porządku filozoficznego czy naukowego, którą należy wydobyć na jaw. Metoda „integumentalna” pełniła zwł. funkcję konkordystyczną: miała pokazywać, że np. w myśli Platona nie tylko nie ma żadnej herezji, ale że jest tam głęboka filozofia utkana z „integumentum” słów (Wilhelm z Conches, *Glosae super Platonem*, 119). Dzięki poznaniu integumentalnego został wyodrębniony obszar filozofii naturalnej jako odrębnej nauki, której przedmiotem była Natura, traktowana jako tekst zadany do odczytania. Pociągało to za sobą przekonanie o racjonalności procesów zachodzących w świecie. Skoro Księga Natury jest dziełem mądrości Stwórcy, to może być zrozumiana przez człowieka przynajmniej częściowo.

Wśród myślicieli szkoły w Ch. panowało także przekonanie o autonomii procesów zachodzących w świecie. Teodoryk z Chartres stwierdził, że Bóg stworzył materię, na którą składają się 4 elementy; dalsza aktywność przyczynowa została przekazana najbardziej aktywnemu elementowi, tj. elementowi ognia, zw. dlatego „twórcą” (*artifex*). Tę moc, która jest źródłem aktywności elementów, a która została im wszczepiona przez Boga, Teodoryk nazywa przyczyną zarodkową (*causa seminalis*). Ten typ przyczynowości składa się na to, co można nazwać „prawami natury” czy „naturalnym biegiem rzeczy” (*cursus naturalis*). Dzięki ich działaniu mieszają się ze sobą — w określonym miejscu i czasie — elementy, w efekcie czego powstają różne byty materialne. Chartryjski naturalizm jest jednak podszyty supranaturalizmem: natura i jej prawa są instrumentem Bożego działania w świecie, a poznanie natury ma nas prowadzić, jak za rękę (*physica manuctio*), ku poznaniu Stwórcy i spowodować wzrost pobożności (Teodoryk z Chartres, *De sex dierum*, 1). Naturę niejednokrotnie utożsamiano w Ch. z Platońską „duszą świata”, a także z Duchem Świętym, choć tego typu nauczanie w wersji Abélarda zostało ostatecznie potępione na synodzie w Sens w 1141.

Ocena chartryjskiego nauczania. Niektórzy historycy, idąc za B. Hauréau, dopatrywali się w nauczaniu chartryjskim, a zwł. w spekulacjach Teodoryka z Chartres na temat Bożej Formy jako źródła wszystkich rzeczy, śladów panteizmu. Współcześnie historycy (É. Jeuneau, P. E. Dutton, N. Häring, T. Gregory) odcinają się od tego stanowiska, podkreślając, że chartryjski platonizm jest w pełni schryścianizowany. Badacze zajmujący się szkołą w Ch. różnią się jednak w ocenie charakteru i wartości chartryjskiego humanizmu. Przełomowe znaczenie miało tu wystąpienie R. Southerna w 1965, opublikowane w 1970 w zbiorze esejów *Medieval Humanism and Other Studies*. Southern występuje tam przeciw twórcom „romantycznego nieporozumienia” (tak określa twórców wizerunku szkoły katedralnej w Ch. z pierwszej poł. XII w., jako promieniującego na Europę centrum kulturalno-naukowego). Uważa on, że: pozycja szkoły w Ch. nie różniła się w owym czasie niczym od statusu innych szkół katedralnych; błędem jest przypisywanie ośrodkowi chartryjskiemu specyficznej, jemu właściwej formy humanizmu, gdyż reprezentatywne dla tego humanizmu utwory powstawały poza Ch.; twórczości takich myślicieli, jak Wilhelm z Conches, Teodoryk z Chartres, a nawet Gilbert de la Porrée nie należy wiązać wyłącznie z Ch.; połączenie chartryjskiego humanizmu z platonizmem opierało się na błędnej identyfikacji Bernarda z Chartres z Bernardem z Tours. Jeśli weźmie się to pod uwagę, to może się okazać, że opinia o Bernardzie jako najwybitniejszym ówczesnym platoniku nie jest niczym poparta; nie jest właściwe kontrastowanie owego humanizmu z rzekomym antyhumanizmem, panującym zwł. w Paryżu, a nastawionym głównie na to, co użyteczne.

Na zarzuty Southerna odpowiadali przede wszystkim N. Häring, É. Jeuneau oraz P. Dronke. Wskazywali oni, że mimo iż ośrodek chartryjski był niewielki, to nie należy na tej podstawie bagatelizować jego nauczania, które prezentowało wyższy i bardziej zaawansowany poziom niż np. w Paryżu. O poziomie nauczania w Ch. może świadczyć doskonale zaopatrzona chartryjska biblioteka, której Teodoryk podarował swoje zbiory. Mimo że Teodoryk z Chartres, Gilbert de la Porrée czy Wilhelm z Conches nauczali także poza Ch., nie podważa to jednak ich związku z chartryjską szkołą katedralną. Odkrycie gloss do Platonńskiego *Timajosa* przypisywanych Bernardowi z Chartres pozwala także rzucić nowe światło na zagadnienie chartryjskiego platonizmu. Natomiast Teodorykowy *Heptateuchon* jest doskonałym świadectwem tego, jak wielką wagę przywiązywano w Ch. do studium sztuk wyzwolonych. Można w nim odnaleźć ślady wczesnej recepcji naukowej myśli arab. oraz „logiki nowej” Arystotelesa.

Wpływ szkoły w Chartres. W kręgu wpływów myślicieli zaliczanych do szkoły w Ch., zwł. w orbicie wpływów Teodoryka z Chartres, pozostawał Bernard z Tours, który zadedykował Teodorykowi swoje dzieło pt. *Cosmographia*, oraz Hermann z Karyntii, który ofiarował mu swoje tłum. *Planisfery*. Myśl Ch. oddziaływała także na Alaina z Lille (Alanus ab Insulis), a być może również na Amalryka z Bène i Dawida z Dinant. Niektórzy historycy uważają, że naukowe tradycje Ch. zostały przejęte i rozwinięte przez Uniwersytet Oksfordzki. Do Teodorykowej metody teologicznej nawiązywali Wilhelm z Owernii i Mikołaj Kuzańczyk.

Wydania pism filozofów z Ch.: Bernard z Chartres, *The „Glosae super Platonem” of Bernard of Chartres*, wyd. P. E. Dutton (Tor 1991); Gilbert de la

Porrée, *The Commentaries on Boethius*, wyd. N. Häring (Tor 1966); Jan z Salisbury: *Metalogicon*, wyd. J. B. Hall (Turnholti 1991); *Policraticus I–IV*, wyd. K. S. B. Keats-Rohan (Turnholti 1993); Klarembald z Arras, *Life and Works of Clarembald of Arras*, wyd. N. Häring (Tor 1965); Teodoryk z Chartres: *Commentaries on Boethius by Thierry of Chartres and His School*, wyd. N. Häring (Tor 1971); *The Latin Rhetorical Commentaries by Thierry of Chartres*, wyd. K. M. Fredbord (Tor 1988); Wilhelm z Conches: *Glosae super Platonem*, wyd. E. Jeuneau (P 1965); *Glosae in Iuvenalem*, wyd. B. Wilson (P 1980); *Philosophia*, wyd. G. Maurach (Pretoria 1980); *Dragmaticon Philosophiae*, wyd. I. Ronca (Turnholti 1997).

Bibliografia: A. Clerval, *Les écoles de Ch. au Moyen-Âge (du V au XVIe siècle)*, P 1895, G 1977; *Der Kommentar des Clarembaldus von Arras zu Boethius „De Trinitate“* (wyd. W. Jansen), Br 1926; Ch. H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, C 1927, 1990; J. M. Parent, *La doctrine de la création dans l'école de Ch.*, P 1938; Ph. Delhaye, *L'organisation scolaire au XIIe siècle*, *Traditio* 5 (1947), 211–268; T. Gregory, *L'idea della natura nella scuola di Ch.*, *Giornale critico della filosofia italiana* 30 (1951), 433–442; M. T. D'Alverny, *Le cosmos symbolique du XIIe siècle*, *AHDLMA* 28 (1953), 31–81; T. Gregory, *Anima mundi. La filosofia di Guglielmo di Conches e la scuola di Ch.*, Fi 1955; N. Häring, *The Creation and Creator of the World According to Thierry of Chartres and Clarenbaldus of Arras*, *AHDLMA* 30 (1955), 137–216; M. D. Chenu, *La théologie au douzième siècle*, P 1957, 1976³; R. Klibansky, *The School of Ch.*, w: *Twelfth Century Europe and the Foundation of Modern Society*, Madison 1961, 3–14; J. Sulowski, *Filozofia Wilhelma z Conches i pierwociny metody przyrodniczej*, *SF* 6 (1962) z. 4, 193–220; *Entretiens sur la Renaissance du 12e siècle*, P 1968; Ph. Delhaye, *New Approach to the School of Ch.*, *Anuario de estudios medievales* 6 (1969), 117–140; R. Southern, *Medieval Humanism and Other Studies*, Ox 1970; É. Jeuneau, *„Lectio philosophorum“*. *Recherches sur l'école de Ch.*, A 1973; P. Dronke, *Fabula. Explorations into the Uses of Myth in Medieval Platonism*, Lei 1974; N. Häring, *Ch. and Paris Revisited*, w: *Essays in Honour of Anton Charles Pegis*, Tor 1974, 268–329; E. Maccagnolo, *Rerum universitas. Saggio sulla filosofia di Teodorico di Chartres*, Fi 1976; M. Boczar, *Jana z Salisbury znajomość literatury antycznej*, *Meander* 36 (1981), 261–271; *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, C 1982; *The World of John of Salisbury*, Ox 1984; *A History of Twelfth-Century Western Philosophy*, C 1988; S. Bafia, *Teoria nauki w pismach Teodoryka z Chartres i jego szkoły*, *ACr* 21–22 (1989–1990), 9–28; M. Boczar, *Wątki naturalizmu i racjonalizmu w dwunastowiecznej szkole w Ch.*, *SF* 33 (1989) 89–108; É. Jeuneau, *L'âge d'or des écoles de Ch.*, Chartres 1995; R. Southern, *Scholastic Humanism and the Unification of Europe*, I, Ox 1995; A. Speer, *Die entdeckte Natur*, Lei 1995; M. Kurdziałek, *Odbiór Boecjuszowej „Zachęty” w XII wieku*, w: tenże, *Średniowiecze w poszukiwaniu równowagi między arystotelizmem a platonizmem*, Lb 1996, 75–98; tenże, *Średniowieczne doktryny o człowieku jako mikrokosmosie*, w: tamże, 271–310; Z. Liana, *Koncepcja Logosu i natury w szkole w Ch.*, Kr 1996; P. Annala, *The Function of the „formae nativae” in the Refinement Process of Matter. A Study of Bernard of Chartres Concept of Matter*, *Vivarium* 35 (1997), 1–19; A. Kijewska, *Księga Pisma i Księga Natury. Heksaameron Eriugeny i Teodoryka z Ch.*, Lb 1999.

Agnieszka Kijewska